

Світлана ПОТАПЕНКО (Київ)

ІСТОРІЯ НОВОЇ СІЧІ В ОСОБАХ

Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. – К., 2008. – Т. 5: *Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Упор. Л. З. Гісцова (ст. упор.), Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева.* – 528 с.; *Петро Калнишевський та його доба: Збірник документів та матеріалів / Упор. В. В. Грибовський (гол. упор.), В. І. Мільчев, І. Л. Синяк.* – К., 2009. – 432 с.; *Військовий писар Андрій Семенович Товстик: Збірник документів / Упор. І. Л. Синяк.* – К., 2010. – 148 с.

Зайве черговий раз констатувати, що вітчизняне козакознавство переживає наразі етап бурхливого розвитку чи, радше, надолужування всього того, що не було досліджено й опубліковано за десятиліття радянських заборон. Це стосується як історії Гетьманщини¹ і Слобідської

¹ Із-поміж останніх монографічних досліджень і археографічних публікацій, присвячених еліті Гетьманщини, назвемо найпомітніші: *Смолій В., Степанков В.* Петро Дорошенко: Політичний портрет. – К., 2011. – 632 с.; *їх же.* Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. – К., 2010. – 680 с.; *Кривошея В.* Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. – К., 2010. – 791 с.; *їого ж.* Козацька еліта Гетьманщини. – К., 2008. – 452 с.; *Газін В. В.* Гетьман Павло Тетеря: Соціально-політичний портрет. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 196 с.; *Чухліб Т.* Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). – К., 2004. – 288 с.; *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004. – 602 с.; *Мицик Ю.* Іван Виговський. – К., 2004. – 84 с.; *Гуржій О.* Іван Скоропадський. – К., 2004. – 312 с.; *Струкевич О. К.* Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002. – 534 с.; *Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич.* – К., 1998. – 383 с.; *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упор. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко.* – К.; Львів, 2004. – 1087 с.; *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С. Павленко.* – К., 2007. – 1144 с.; *Листи Івана Мазепи: 1687–1691 / Упор. та авт. передм. В. Станіславський.* – К., 2002. – Т. 1. – 480 с.; *Універсали Івана Мазепи. 1687–1709 / Упор. І. Л. Бутич.* – К.; Львів, 2002. – Ч. 1. – 780 с.; *Універсали Івана Мазепи. 1687–1709 / Упор. І. Л. Бутич, В. П. Ринсевич.* – К.; Львів, 2006. – Ч. 2. – 798 с.; *Універсали Павла Полуботка (1722–1723) / Передм., упор., комент. В. П. Ринсевич.* – К., 2008. – 720 с. Назвемо й два найостанніших збірники матеріалів конференцій, присвячених окремим персоналіям: *Іван Мазепа і мазепинці: Історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII ст.: Наук. зб. / Ред. кол. Я. Дашкевич, О. Купчинський, І. Скочиляс, А. Фелонюк; упор. І. Скочиляс.* – Львів, 2011. – 352 с.; *Орлик: життя, політика, тексти: Мат-ли Міжнар. наук. конф. “Ad fontes” до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. (Київ, 14–16 жовтня 2010 р.) / Ред.-упор.*

України² (тут, зокрема, очевидним є сплеск зацікавлення історією еліти – окремими персоналіями і прошарком загалом), так і Запорозької Січі. В останньому випадку теж упадає в око поживлення в ділянках наукової біографістики й просопографії³. Однак тут ситуація ускладнюється, адже січовому товариству були притаманні відкритість, плинність складу, відсутність стійких соціальних (і родинних) зв'язків, традиція давати прізвиська козакам і послуговуватися ними замість “справжніх” прізвищ. Навіть у останні роки існування Січі поповнення її товариства новими членами жодним чином не документувалося⁴.

* * *

П'ятий том корпусної публікації “Архів Коша Нової Запорозької Січі”⁵ охоплює матеріали справи 28 фонду 229 “Кіш Нової Запорозької Січі” Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі – ЦДАК). Традиційно видання цієї академічної серії підготовлено на високому археографічному рівні. Це стосується як обраного способу передачі тексту джерел (спрощений дипломатичний метод, що дозволяє зберегти мовні особливості документів), так і ґрунтовної джерелознавчої передмови та розлогого науководовідкового апарату тому. Окрім того, публікацію оснащено ілюстраціями – фотокопіями першої сторінки реєстру кожного січового куреня.

Н. Яковенко. – К., 2011. – 295 с. Відзначимо й узагальнюючу працю О. Однороженка з історії української еліти: *Однороженко О. Українська руська еліта Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада.* – К., 2011. – 422 с.

² *Маслійчук В. Л.* Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654–1706 рр. – Харків, 1999. – 124 с.; *його ж.* Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. – Харків, 2003. – 252 с.; *його ж.* Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст. – Харків, 2007. – 400 с.; *Алфьоров О. А.* Старшинський рід Алфьорових: генеалогія, соціально-політичне становище слобідської гілки другої половини XVII – початку XX ст. – Біла Церква, 2009. – 150 с.; *Комаров В. В.* Кондратьєвы. Род воинов и благодетелей. – Сумы, 2005. – 47 с.; *Михайліченко М. А.* Родовідна дворянська книга Харківського намісництва як джерело з історії слобідського дворянства: Дис. ... канд. іст. н. – К., 2011. – 229 с.; *Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х рр. XVIII ст. / Передм., упор. С. П. Потапенко.* – К.; Харків, 2008. – 496 с.; *Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии / Сост. О. С. Гнездило, Л. М. Момот, Л. А. Панасенко, А. Ф. Парамонов, Е. В. Сафонова.* – Харьков, 2010. – 614 с.

³ *Мицик Ю.* Іван Сірка. – К., 2010. – 160 с.; *Мільчев В. І.* Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII – XVIII століття: джерелознавчий аналіз. – Запоріжжя, 2008. – 370 с.; *Сас П. М.* Петро Конашевич-Сагайдачний: молоді роки. – К., 2006. – 287 с.; *Маслійчук В. Л.* *Altera Patria: Нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні.* – Харків, 2004. – 72 с.; *Грибовський В.* Кошовий отаман Петро Калнишевський. – Дніпропетровськ, 2004. – 132 с.; *Кузик Т.* Писар Низового Війська Запорозького Олексій Петруша (матеріали до біографії) // *Київська старовина.* – 2003. – № 6. – С. 133–140; *Листи Івана Сірка: Матеріали до українського дипломатарію / Укладачі Ю. А. Мицик, М. В. Кравець.* – К., 1995. – 84 с.

⁴ *Мільчев В. І.* Соціальна історія запорозького козацтва... – С. 110.

⁵ *Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775.* – К., 2008. – Т. 5: *Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Упор. Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева.* – 528 с.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Видання уміщує документи 1755–1757 рр., які стосується укладання Реєстру січового товариства 1756 р., та власне Реєстр і дотичні до нього облікові матеріали (усього 68 документів). Як зазначають упорядники, унікальність цього комплексу полягає в тому, що жодні інші подібні документи до історії Війська Запорозького Низового на сьогодні не відомі (с. 7). Упорядники розглядають появу цього джерельного комплексу як результат настирливих намагань російського уряду вести облік запорожців у руслі здійснюваного ним (урядом) курсу “на обмеження автономії Запорожжя, ліквідацію виборності старшини, зокрема усунення рядового козацтва від участі у виборах керівної верхівки Січі”, хоча “зовні” все прикривалося економічними потребами (с. 5–6).

Слушність такої думки підтверджується аналогічними кроками того ж таки уряду щодо слобідського козацтва у той самий відтинок часу. Річ у тім, що саме на другу половину 1750-х – першу половину 1760-х років припали урядові заходи у напрямку посилення “регулярності” (і загалом, сказати б, прогнозованості, упорядкованості, а не випадковості – з погляду керманців Військової колегії) у Слобідських козацьких полках. Складовою цих заходів стало введення у 1757–1758 рр. “Щорічних списків” слобідської старшини “для порядочного в Слободских полках в чины произвождения”⁶. Відтепер ні про яку виборність урядів не могло бути і формальної мови, адже всі ротації мали здійснюватися виключно відповідно до “місця”, “заслуг” і “старшинства” кожного в переліку старшин полку. Обов’язковою була атестація, результати якої і остаточний “список” старшин затверджувала Військова колегія (це усе іменувалося “единовременным порядком”). Це нововведення діяло до переформування Слобідських полків на гусарські у 1764–1765 рр.⁷

Хоча подібних заходів стосовно козацьких полків Гетьманщини у цей час не зафіксовано, але генеральний напрямок імперської політики лишався незмінним – до реорганізації-уніфікації-модернізації, а згодом і ліквідації. Відомим є здійснений дещо раніше поділ гетьманців на виборних козаків (у кількості 20 тисяч) і підпомічників⁸. Хронологічно близькі ревізії усіх десяти полків Гетьманщини проводилися у 1751–1753 рр. (по роках) та в 1755 р. на 1756 р. (тоді ще уклали дві окремі ревізії Стародубського полку)⁹. Генеральна військова канцелярія мала на меті завдяки цим облікам “дати матеріал, щоб розкласти військово-постачальні повинності серед людності”, тобто стягти у потрібному обсязі “порції і рації”¹⁰. Наступна ревізія 1763–1764 рр.

⁶ Еліта Слобідської України. – С. 137.

⁷ Ширше див.: *Потапенко С. П.* Обліково-статистичні джерела з історії козацької старшини Слобідської України (1757–1764 рр.): Дис. ... канд. іст. н. – К., 2009. – С. 75–80; Еліта Слобідської України. – С. 137–142.

⁸ Як відомо, це було здійснено Правлінням гетьманського уряду в 1735 р., хоча подібні наміри мав Петро I на початку XVIII ст. і навіть Іван Мазепа наприкінці XVII ст.: *Сокирко О. Г.* Козацьке військо під прицілом модернізації // Соціум: Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 2. – С. 101–116.

⁹ *Клименко П.* Компуті і ревізії XVIII століття // Український археографічний збірник. – К., 1930. – Т. 3. – С. 149, 177–183.

¹⁰ Там само. – С. 183.

відрізнялася від попередніх значним впливом російської діловодної практики (обрахунок вівся на “чоловічі душі”, а не звично відповідно до рівня заможності господаря чи подвірню, бо саме “обчислення усіх станів людності” було головною метою перепису; процес помітно бюрократизувався)¹¹. Цю ревізію, хоча й безуспішно, намагалися поширити на Січ¹². Третя загально-російська ревізія 1763 р. на Гетьманщину і Запорозжя, на відміну від Слобожанщини, не поширювалася¹³.

Але повернімося до проблеми укладання Реєстру Війська Запорозького Низового 1756 р. Уперше відповідні директиви було сформульовано в ордері гетьмана Кирила Розумовського від 28 червня 1755 р., а перепис, на думку упорядників, здійснено протягом березня–квітня наступного року. Причому за основу було взято курінні виплати жалування за 1753 р. (с. 7). Важко не помітити нехиті і затягування, з якими Кіш виконував це розпорядження гетьманського уряду, й досить-таки обмежений характер інформації, яку він урешті подав (с. 7–9)¹⁴.

Цікаво, що під час укладання у слобідських полкових канцеляріях “Щорічних списків” також постійно порушувалися процедурні вимоги (старшинський кворум не збирався у полковій канцелярії для погодження і підписання списку; висування на посади здійснювалося в обхід “лінії” і “старшинства”; атестовані не з’являлися до Бригадної канцелярії “на смотр” разом із надісланими документами тощо), на що слобідський бригадир і український дивізійний генерал постійно нарікали і повертали укладені переліки на місце для “доопрацювання”¹⁵. А частина “відомостей” про слобідських старшин і їхні родини, укладена за розпорядженням Слобідсько-Української губернської канцелярії вже після переформування полків у гусарські (в 1766–1767 рр.), взагалі містила велику кількість викривлених чи то зумисне, чи то з недбалості даних¹⁶. Добре відомим в історіографії є опір населення Гетьманщини проведенню Рум’янцевського опису 1765–1769 рр.¹⁷. За словами Г. Максимовича, “характерною рисою під час здійснення опису було також загальне ухиляння чи затягування з подачею відомостей”, “пасивне ставлення” з боку полкових старшин і канцеляристів¹⁸.

Реєстр січовиків, що розглядається, охоплює іменні списки по кожному з 38 куренів (документи № 5–42 у виданні) й за підрахунками упорядників містить інформацію про 13 085 осіб (с. 8). Реєстр доповнюють переліки

¹¹ Там само. – С. 184–210.

¹² Там само. – С. 186.

¹³ *Махнова Г. П.* Чисельність і склад українського населення Росії в 60-х рр. XVIII ст. // *Український історичний журнал.* – 1965. – № 2. – С. 111–112.

¹⁴ В. Мільчев у діях чи, радше, бездіяльності Коша убачає “фактичне саботування” перепису (*Мільчев В. І.* Соціальна історія запорозького козацтва... – С. 113).

¹⁵ *Потапенко С. П.* Обліково-статистичні джерела... – С. 82, 86–87.

¹⁶ Там само. – С. 165–166.

¹⁷ *Багалеї Д. И.* Генеральная опись Малороссии // *Киевская старина.* – 1883. – № 11. – С. 411–412; *Максимович Г.* Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. – Нежин, 1913. – С. 209, 215, 300–304.

¹⁸ Там само. – С. 300–304.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

козаків, які перебували на територіях окремих паланок у зимівниках чи на промислах (Кальміуської, Кодацької, Самарської, Бугогардівської, Перевізької), і список козаків окремих куренів, що не потрапили до Реєстру (Васюринського, Переяславського, Мишастівського, Мінського, Дядьківського, Сергіївського, Іркліївського, Щербинівського) (документи № 52–68).

Очевидна ономастична вартість цих переліків не потребує зайвого акцентування, тим більше, що, як зазначають упорядники, “в основному імена і прізвища написані так, як вони звучали в той час, і звучання їх не відрізняється від сучасного” (с. 26). Важливою є й топонімічна інформація щодо розташування зимівників та дрібних географічних об’єктів (ярів, урочищ, байраків, річечок) у Вольностях.

Науково-довідковий апарат охоплює практично половину тому (с. 293–525) і є надійним путівником під час роботи з опублікованими документами. Коментарі до кожного документа (с. 295–321) є власне окремими мікродослідженнями, адже містять біографічні довідки про близько двохсот осіб (переважно “простих” козаків), підготовлені Т. Кузик за результатами багаторічної роботи з документами фонду Архіву Коша в ЦДІАК. Іменний покажчик видання нараховує 177 сторінок (с. 322–499), і це при всій складності ідентифікації особи в подібних джерелах. Окрему наукову вартість має перелік зимівників запорожців (с. 508–515).

* * *

Збірник документів і матеріалів “Петро Калнишевський та його доба”¹⁹ підготовлено у дещо іншому ключі. Головною метою упорядників (В. Грибовського, В. Мільчева, І. Синяка) було якомога ширше показати життя і діяльність останнього кошового на тлі відповідної епохи, “не приховуючи темних і надміру не увиразнюючи світлих сторін” (с. 6), тобто дати можливість усім охочим, а не лише фаховим історикам, ознайомитися з відповідними джерелами і сформулювати власну думку про цю особистість. Тому було обрано науково-популярний метод передачі текстів джерел. В археографічній передмові упорядники зауважили помітну зрусифікованість цих текстів і зумовлені цим труднощі археографічної роботи (с. 12).

З подібною проблемою неодноразово зіштовхувалися і ми, як, упевнені, і кожен дослідник, який мав справу з козацькою документацією другої половини XVIII ст., адже не звернути увагу на чужорідні вкраплення чи навіть цілі клаузули в україномовних текстах просто неможливо. Очевидними є і зауважені упорядниками “певні синтетичні (симбіотичні?) форми” (с. 12), витворені канцеляристами у результаті паралельного використання української і російської діловодної термінології.

Працюючи з архівами установ Слобожанщини другої половини XVIII ст., ми помітили, що рівень документації полкових канцелярій ледь-ледь зберігає українські впливи (внаслідок постійних контактів з російськими чинниками), ба навіть прізвища полкової старшини, сотників і канцеляристів майже суцільно зрусифіковані (приміром, сотник “Пѣтръ Жуковъ”, канцеляристи

¹⁹ Петро Калнишевський та його доба: Збірник документів та матеріалів / Упор. В. В. Грибовський (гол. упор.), В. І. Мільчев, І. Л. Синяк. – К., 2009. – 432 с.

“Пётръ Христънковъ” та “Иван Пащѣнковъ”)²⁰. Навпаки, сотенна документація (оскільки вона не призначалася для командування, а циркулювала у межах сотні чи полку) у своїй основі лишалася українською зі значно меншим чужорідним впливом (чого варті прізвища козаків, зафіксовані в переписі Охтирського полку 1764 р.: “Гречка”, “Заріжкобила”, “Пуцйя”, “Шигимага”²¹).

Готуючи такі документи до друку, ми також щоразу опиняємося перед дилемою: як наблизити текст до ширшого читача, не викрививши його зміст і зберігши мовну специфіку? В одному випадку²² ми максимально наближали текст до графіки оригіналу (що, однак, забирає чимало часу і, напевно, не є виправданим у випадку публікації якоїсь поточної документації – “нецікавою” для філологів); в іншому – послуговувалися засобами сучасного українського алфавіту (уже згаданий список козаків Охтирського полку 1764 р.)²³; наразі ж опрацьовуємо списки про шляхетство Слобідських полків 1762 р.²⁴ засобами спрощеного дипломатичного методу (з окремими модифікаціями), який у цьому випадку видається найбільш відповідним археографічним інструментом.

Колись, на самому початку діяльності відновленої Археографічної комісії, ці питання обговорювалися провідними українськими істориками й філологами. Наведемо кілька висловлених тоді думок.

І. Л. Бутич: “[...] Найдосконаліші, найповніші правила не зможуть передбачити всі можливі проблеми передачі тексту. Отже, готуючи до друку ту чи іншу публікацію, археограф змушений, керуючись принциповими положеннями основних правил, вирішувати конкретні питання, пов’язані зі складом документів”²⁵.

Я. Р. Дашкевич: “[...] Враховуючи понад тисячолітні хронологічні рамки джерел з історії України обмежитися одними-єдиними правилами для всіх мов і всіх періодів просто неможливо [...]. Суб’єктивність у вирішенні цього

²⁰ Еліта Слобідської України. – С. 128–129, 154–155; *Потапенко С. П.* Службовці полкових канцелярій Слобідської України першої половини 1760-х рр.: чисельність, персональний і соціальний склад, родинні зв’язки // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2008. – Т. 16. – С. 84. На підписи “з російським ухилом” канцеляристів, які працювали в установах Гетьманщини у 1760-х рр., зокрема в Генеральній військовій канцелярії, звернув увагу П. Клименко: *Клименко П.* Компюти і ревізії... – С. 195, 207–208. Як слушно зауважив дослідник, “новий зміст речей вимагав нових термінів” (Там само. – С. 207).

²¹ *Потапенко С. П.* Список козаків Охтирського слобідського полку 1764 р. // Наукові записки. – К., 2010. – Т. 21. – С. 43, 54, 56, 68, 70, 86.

²² Еліта Слобідської України; *Потапенко С. П.* Службовці полкових канцелярій Слобідської України... – С. 79–92.

²³ *Ї ж.* Список козаків Охтирського слобідського полку 1764 р. – С. 39–87.

²⁴ ЦДАК. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 594. – 90 арк.; Ф. 1817. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 91–98зв.

²⁵ Передача текстів документів і пам’яток: Методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради, квітень 1990 р. / Редкол. В. В. Німчук (відп. ред.), В. С. Шандра (наук. ред.), Г. В. Боряк, Я. Р. Дашкевич, У. Я. Єдлінська, П. С. Сохань, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. – К., 1990. – С. 39.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

питання – врахування самої лише графіки, без визначення мови документів – дуже легко може призвести до русифікації текстів, складених в оригіналі українською чи українським варіантом церковнослов'янської, до зникнення українських вкраплень у російських текстах чи до затушовування української складової у мішаних текстах. Очевидно, можливе також протилежне явище – українізація російських чи частково російських текстів [...]. Починаючи від Петровських часів в Україні-Гетьманщині велася систематична русифікація українського діловодства, що зразу ж довела до виникнення мішаної україно-російської мови (її віддалений спадкоємець – сучасний суржик). Методику передачі таких текстів слід ілюструвати конкретними прикладами. Так чи інакше [...], треба виходити не з графіки – кириличної у даному випадку [...], а з визначення мови документа, яким би складним це визначення мови деколи не було. Бо після визначення мови можна до передачі тексту застосовувати (при науково-критичному методі) сучасну графіку, фонетику, правопис української чи російської мов [...]. Популярний метод вимагає ще опрацювання – але, очевидно, тут треба подати лише основні принципи такої методики, залишаючи за кожночасним упорядником право адаптувати тексти згідно з опрацьованою ним особистою методикою – кожна регламентація повинна мати розумні межі”²⁶.

Група фахівців з Дніпропетровського університету (М. П. Ковальський, П. М. Кулаковський, В. Б. Атаманенко, В. А. Брехуненко, Г. М. Виноградов): “[...] Ми виходимо із постулату про необхідність прискорення і оперативного введення великих масивів джерел, чого від істориків, археографів і архівістів чекають широкі кола громадськості, краєзнавці та пересічні читачі [...]. Ми прийшли до спільної думки, що видання треба здійснювати спрощеним дипломатичним методом (підкреслення у тексті. – С. II.), який би дозволив і зберегти основні особливості графем, мови та особливості правопису того часу, не спотворюючи їх і не модернізуючи, а, з другого боку, не допускаючи перевантаження публікацій неістотними для широких кіл дослідників-істориків ускладненими філологічними прийомами, що із-за складності техніки передачі особливостей оригіналів призведе до штучної затримки на багато десятиріч джерельних видань [...]. Застосування дипломатичного методу у всій його повноті слід практикувати переважно у публікаціях, які мають спеціальне філологічне призначення як зразки пам'яток мови. Всі інші видання, на наш погляд, доцільніше видавати спрощеною методикою”²⁷.

Наразі ж від поточних проблем української археографії повернімося до рецензованого збірника. Упевнено можна стверджувати, що мети підготовки видання упорядники досягли: особистість останнього кошового їм вдалося показати під різними кутами зору в несхожих ситуаціях у хронологічно широкому діапазоні.

Такий результат став можливим завдяки залученню широкого кола джерел, головним чином, документальних. Усього до збірника увійшли 245 джерел, розшуканих (за винятком декількох, опублікованих попередніми дослідниками)

²⁶ Там само. – С. 40–43. Додамо, що Ярослав Романович наголошував на потребі поглибленої філологічної підготовки археографів: Там само. – С. 47.

²⁷ Там само. – С. 58–62.

в архівосховищах України (ЦДІАК), Російської Федерації (Російський державний архів давніх актів; Архів зовнішньої політики Російської імперії при відомчому архіві Міністерства закордонних справ Російської Федерації, м. Москва; Російський державний військово-історичний архів, м. Москва; Архів Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії РАН; Рукописний відділ Державних музеїв Московського Кремля; Державний архів Архангельської області; Російський державний історичний архів; Російський державний краєзнавчий музей); Польщі (Бібліотека Чарторийських у Кракові).

Джерела згруповано за тематично-хронологічним принципом у десять розділів. Перший розділ (документи № 1–21) висвітлює шлях Петра Калнишевського “від пернача до булави”, тобто його діяльність на уряді військового осавула (1754–1757) та військового судді (1757–1762) (хоча, як зазначають упорядники в уміщеному на початку видання біографічному нарисі про головного героя, уже в 1761 р. він був фактично “першою особою” на Січі. – С. 19). Зокрема, дізнаємося про покладений на нього обов’язок боротися з поширенням гайдамацтва серед запорожців (документ № 1); про подробиці перебування запорозької депутації у Санкт-Петербурзі в 1755–1756 рр. (№ 2) та, особливо, в 1758–1759 рр., коли йшлося про відстоювання цілісності Вольностей, збільшення одержуваних від уряду платні й артилерії (№ 3–18, 20); нарешті, про турботи Петра Калнишевського щодо виготовлення “коляски” для пристарілого кошового Григорія Лантуха (№ 21).

Документи другого розділу (№ 22–45) інформують про стосунки Петра Калнишевського з російськими, польськими, турецькими, кримськими чинниками протягом 1762–1768 рр. На особливу увагу заслуговують джерела щодо перипетій обрання Петра Калнишевського кошовим – в 1762, 1763 рр. і остаточно в 1765 р. (№ 25, 27–28, 36). Тут, як і у випадку з ротаціями старшини Слобідських полків (і гетьманів Лівобережної Гетьманщини), спостерігаємо урядову протидію будь-яким самочинним змінам в керівному складі козацької спільноти: “[...] дабы помянутые кошевой атаман и старшина без важных причин и преступлений прав и указов наших новыми переменяемы не были, а когда в такой перемене их нужда или потребность случится, тогда надлежит, избирая на их места новые по прежнему обыкновению, представлять об них чрез гетмана малороссийского к нашей конфирмации” (с. 76). А своєрідним символом цієї імперської політики стала золота медаль “с портретом ея величества”, яку кошовий мав завжди носити “на шее” (с. 74, 76, 81). Україй цікавим є “донесення” Петра Рум’янцева Катерині II від 10 березня 1765 р., в якому малоросійський генерал-губернатор виклав враження від особистої зустрічі з Петром Калнишевським та військовим писарем Іваном Глобою (№ 30). Тут же П. Рум’янцев висловив власне бачення, як Січ можна “обратить в иное устройство”: необхідно підкупити заможнішу частину запорожців, передавши їй у повну власність зимівники (представником цього угруповання якраз і був Калнишевський. – С. 20), “а живущия в тех зимовниках работники их, кои однако ж называютца казаками, в малой перемене состояния в лутчее ко всему ж склонятся” (с. 83).

До другого розділу також уміщено документи про черговий візит січової старшини до Петербурга (1765–1766) з метою просування справ щодо по-

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

вернення відібраних від Вольностей земель (№ 31, 32, 34, 35, 38–40) та вкрай важливий з погляду дослідження ментальних настанов січового товариства “наказ” Війська Запорозького Низового депутатам до Комісії Нового Уложення (№ 41).

Третій розділ охоплює близько сорока документів (№ 46–80), що загалом стосуються “внутрішньої політики” Петра Калнишевського, тобто різноманітних аспектів військового й адміністративного управління Січчю. Тут знаходимо кореспонденцію з приводу погамування гайдамаків (№ 46, 52, 54, 55, 57–60, 69, 77), прикордонної служби запорожців (№ 47, 48, 71), їхніх зачіпок із сусідами (№ 51, 53), господарського життя (№ 71, 74, 76) й суду в Січі (№ 74). Цікавими є документи № 78 і 79, які висвітлюють інспектування кошовим з військовою старшиною Кодацької паланки у лютому–березні 1772 р.

Окрему групу в цьому розділі становлять джерела про повстання січової сіроми 26–27 грудня 1768 р. (№ 62–68). Окрім власне руйнівної складової подій, які тоді відбулися (“великий спор, крик и убиства”), варте уваги свідчення очевидців, що серед повсталих лунали гасла, “чтоб кошеваго, всю старшину воисковую нынешнюю и прежде бывшею, а потом и достойных казаков всех побит до смерти и забрать клейноты, чтоб ис протекции российской в другое место, а не иначе как, по нынешнему обстоятельству, под турецкое владение” йти (с. 135). Реєстр пограбованих у кошового речей дає добре уявлення про його заможність (№ 66).

Наступний розділ відкриває ще одну сторінку діяльності Петра Калнишевського – традиційне для української козацької старшини опікування Православною Церквою (№ 81–94). З листування кошового і його довірених осіб дізнаємося про відбудову на його кошти “погорілою в містечку Лохвиці Рождества Богородиці церкви”, яка вже сім років перед тим лишалася занедбаною (№ 81–83, 85–89), та зведення нової дерев’яної Покровської церкви у Ромнах (№ 84, 90, 92). Незадовго до ліквідації Січі кошовий клопотався перед імператрицею про висвячення на архімандрита начальника січових церков ієромонаха Володимира Сокальського (№ 91) і турбувався, аби при переведенні священика Іоанна Подольського до іншої парафії тому не було “убыток” в “домашней [...] экономии” (№ 92). Документ № 93 з фондів Російського краєзнавчого музею містить згадку про Євангеліє, подароване Калнишевським у 1762 р. церкві рідного села Пустовійтівки.

У п’ятий розділ об’єднано приватну кореспонденцію Петра Калнишевського (№ 95–119). З приводу різноманітних господарських, фінансових, особистих питань кошовий листувався з племінниками Йосипом Калнишевським (кодацьким полковником) (№ 98, 101, 104, 107, 111–113) і Микитою Малим (№ 118), кумою Тетяною Федорівною і її матір’ю Наталією Івановою (№ 105, 106, 110), земляками козаками Нечипором і Данилом Ющенками (№ 99, 100).

Численні документи шостого розділу (№ 120–154) стосуються участі січовиків у подіях російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Упадає в око відверте небажання “рядових” запорожців воювати за “чужі” інтереси і псувати традиційно різнопланові прикордонні стосунки з мусульманським світом. Про це недвозначно свідчать листи Петра Калнишевського до військового судді

Миколи Косапа: “Давно уже время ко мне в поход козакам виправляемим бити, но что оних до и по сю пору не имеется, так что почти и йти нет с кем” (лист від 2 травня 1770 р. – № 126); “Неоднократно писано к Вам объявить курінним атаманам, чтоб они своих курінних козаков как можно скорійше повысилали к слідованию со мною в поход. Но потому разве только их третья часть в некоторых куренях против прошлогоднего здесь явилась. Во многих же куренях весьма мало, а с протчих и вовся козаков не имеется [...]” (лист від 14 травня 1770 р. – № 129); “Ибо с них крайне никого и доселе нет. Да и чтоб в скорости были, я ниже ни малейшого следа не вижу. Как они, козаки, будут старатимуться поспешно иттить, егда над собой понуждения не имеют. Они ж что делают! Вместо себя, и то редко каковы, посылают, а сами лености ради, остаются в куренях празни [...]. А то каково атаманы пред нами послушание имеют, такому и их казаки следуют. Казаки от незнания, а атаманы от огурства... Уже с терпения выступаем” (лист від 16 квітня 1771 р. – № 148).

Певний вплив на таку поведінку запорожців, очевидно, мала і широка господарська діяльність, яка була однією з визначальних рис Нової Січі і знаходила усіляке сприяння з боку останнього кошового. У цьому переконують документи сьомого розділу “Колонізація і господарське освоєння Степової України” (№ 155–167). Варто відзначити непорушну позицію Петра Калнишевського у відстоюванні цілісності “землі запорожской”, наданої Війську “по высокомонаршим грамотам, королевским привилегиям, гетманским универсалам и другим писменным доказательством”, від “изобиждения” з боку гарнізону Олександрійської фортеці (№ 159, 160), мешканців Слобідсько-Української (№ 161, 166) і Новоросійської губерній (№ 163, 164, 166).

Документи восьмого (№ 168–200) і дев’ятого (№ 201–241) розділів збірника висвітлюють останній, найдраматичніший, період життя Петра Калнишевського, позначений ліквідацією Січі і його двадцятип’ятилітнім соловецьким ув’язненням.

Для нас відкриттям став чималий за обсягом документ № 168 – детальний план ліквідації Січі, розроблений генерал-майором Карлом фон Штофельном восени 1764 р. і поданий на затвердження імператриці у березні 1765 р. Це джерело заслуговує на уважніший розгляд.

По-перше, час розробки плану припав на період реформування Слобідських козацьких полків і початок діяльності Другої Малоросійської колегії. Чи не бачив часом Штофельн себе у ролі “реформатора слобідсько-українського”²⁸ (і першого слобідського губернатора) Євдокима Щербініна або ж малоросійського губернатора-реформатора Петра Рум’янцева? Судячи зі “скромних” намірів Штофельна очолити об’єднані війська, які згідно із цим планом у 20-х числах травня 1765 р. мали окупувати Січ, і бути одразу призначеним губернатором сформованої тут “Днепровской губернии”, таке припущення виглядає ймовірним.

По-друге, серед перерахованих Штофельном “дерзостных поступков” зустрічаємо й традиційні уже закиди щодо самочинної зміни запорожцями

²⁸ Вислів Д. Багалія: *Багалій Д. І. Історія Слобідської України.* – Харків, 1993. – С. 77.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

кошового та їхніх постійних покликань на “свои вольности и привилегии”, що, з його погляду, було лише прикриттям для “точного своеволства, или больше сказать – сумазбродства” (с. 273–274, 282). Ясна річ, “убыль России таковых суровых и непослушных людей иметь”. Однак “запорожские козаки не так страшны, как многия об них думают, якобы их усмирить и в порядок привести” (с. 275). Окупація Вольностей і самої Січі мала відбутися максимально оперативно, “чтоб никто не ушел, покуда весь хаос утишится” (с. 283–284). Для цього передбачалося серед інших військових формувань залучити й “тысячу человек донских козаков” і “с полковников или старшин с пяти полков Слободских”. Важливою передумовою успішної реалізації плану мала стати попередня нейтралізація січової старшини (окрім пристарілого Григорія Лантуха), адже це була “самая ессенция запорожских злоумышленников” (“до 50 человек таких будет, которые в состоянии и Ал-Коран принять, чтоб только не точными депендентами от России слыть”, і серед них Петро Калнишевський). Цю групу мали викликати до Петербурга нібито “для получения правосудия” від імператриці, ув’язнити і заслати “внутрь России”. Основну ж частину запорожців під мудрим управлінням губернатора Карла фон Штофельна слід було “женить” і поділити на два полки (Микитинський і Кодацький).

І ще один цікавий момент, який свідчить про незмінність імперських методів ідеологічного впливу на підконтрольні народи: прозорливий Штофельн наголошував, що треба “паче всего религию, или закон первейшей пружинной сделать, чем бы запорожские козаки более всех резонов имели повиняться России” (с. 285). Хоча цей детально продуманий план у 1765 р. реалізований не був, помітно, що в загальних рисах він відповідав подіям, які відбулися на Запорожжі десять років по тому. Реляцію генерал-поручика Петра Текелія про зайняття російськими військами Січі 4 червня 1775 р. також уміщено в збірнику (№ 189).

Два документи (№ 193 і 200) знову підштовхують до проведення паралелей з ліквідацією козацької автономії Слобідської України. Перший – це клопотання курінних отаманів до Григорія Потьомкіна від 24 липня 1775 р. з проханням заступитися перед імператрицею щодо наділення їх землями і нагородження у відставку “по примеру малоросийских чиновников званием воисковых товарищей” (с. 325). Напрошується аналогія з чолобитною старшин Острогоського полку Катерині II 1764 р., де у надзвичайно вірнопідданських тонах старшини “каялися” у вчинених зловживаннях та “слізно” просили про прощення й повернення урядів²⁹.

З погляду дослідження долі української козацької старшини в імперських трансформаціях останньої третини XVIII ст. важливим є другий документ (№ 200) – відомість про надання запорозьким старшинам російських військових чинів. Станом на 1803 р. у Військовій колегії віднайшли документи 1770-х рр. про надання полковим хорунжим чину прапорщика (5 осіб), а полковим осавулам – чину поручика (10 осіб), “из сотников же в какие чины поступали, того по делам невидно”. Зауважувалося також, що офіцерські

²⁹ Чолобитная острогожских старшин императрице Екатерине II / Изд. Д. И. Багалей // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1891. – Т. 3. – С. 312–316.

чини було надано “бывшей Сечи Запорожской войсковым и полковым старшинам, в буйстве Коша Запорожского [не участвовавших]” (с. 336). Відомо, що відповідно до “Табеля про ранги” чини прапорщика (XIV клас) і поручика (XII клас) давали право на спадкове дворянство.

У цьому сенсі пригадується указ Військової колегії від 20 липня 1765 р. стосовно колишніх слобідських старшин³⁰. Відповідно до цього указу старшини, які брали участь у баталіях, у випадку продовження служби в гусарських полках або виходу у відставку мали одержувати такі чини: полковник – підполковника (VII клас) (у випадку продовження цивільної служби – надвірного радника, тобто також чин VII класу); полкові обозні – прем’єр-майора (VIII клас); полкові осавули, полкові ротмістри, полкові хорунжі і сотники – поручика (XII клас). Якщо ж старшини участі у баталіях не брали, то одержували на один чин нижче, тобто полковники – прем’єр-майора (VIII клас); полкові обозні – секунд-майора (VIII клас); полкові осавули, полкові ротмістри, полкові хорунжі і сотники – підпоручика (XIII клас). Полкових суддів перейменовували на секунд-майорів (VIII клас). Старші полкові писарі у випадку продовження цивільної служби ставали губернськими протоколістами, а молодші – реєстраторами (ці чини не давали права на спадкове дворянство). Ті з підпрапорних, які були атестовані на сотників, могли продовжити службу вахмістрами, а решта – унтер-офіцерами і капралами, що також не передбачало дворянства³¹. Інакше кажучи, слобідським полковникам, полковим старшинам (за винятком полкових писарів) і сотникам у будь-якому випадку забезпечувалося право набути спадкове дворянство, одержавши чин від VII до XII класу відповідно. У той же час для полкових писарів і підпрапорних можливості долучитися до дворянства відкривалися лише завдяки кар’єрному росту. Про сотенну старшину мова не йшла взагалі.

Щодо старшини Гетьманщини подібна постанова побачила світ найпізніше – у 1784 р.³² Тим полковим осавулам, хорунжим і писарям, які продовжили військову службу, надавали чин ротмістрів (IX клас), а військовим товаришам – корнетів (XIV клас). Старшини, які виходили у відставку, одержували такі чини з підвищенням на один: бунчукові товариші і полкові обозні – прем’єр-майорів (VIII клас), полкові хорунжі, осавули і писарі – секунд-майорів (VIII клас), сотники – ротмістрів (IX клас), військові товариші і сотенна старшина – корнетів (XIV клас). Водночас значкових товаришів і сотенну старшину зараховували до новостворених карабінерних полків унтер-офіцерами.

У біографічному нарисі про Петра Калнишевського упорядники зауважують, що останній, “соловецький”, період його життя позначений численними історіографічними міфами (с. 30), і дають змогу читачам ознайомитися з підбіркою відповідних документів, виявлених головним чином у Держав-

³⁰ Головинский П. А. Слободские казачьи полки. – СПб., 1864. – С. 210.

³¹ Там само.

³² Миллер Д. Очерки юридического быта Старой Малороссии. Превращение козацкой старшины в дворянство // Киевская старина. – 1897. – № 2. – С. 190–191.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

ному архіві Архангельської області (№ 201–241). Серед цих документів – указ Катерини II від 10 червня 1776 р. про ув'язнення кошового в Соловецькому монастирі, а Івана Глоби й Павла Головатого – в монастирях Сибіру із зауваженням: “Оных узников в уважении их преступления должно содержать за надлежащим караулом” (№ 202). Документи № 202–222 детально висвітлюють шлях Калнишевського до місця ув'язнення, а документи № 229–233 з'ясовують питання про фінансовий і побутовий аспекти його утримання на Соловках. Питання про амністію Петра Калнишевського, затверджену Олександром I 15 березня 1801 р., та позитивне вирішення прохання стадесятирічного кошового дозволити йому залишитися в Соловецькому монастирі на попередньому утриманні (“по рублю на день”) розкривають документи № 235–241.

Останній розділ збірника вміщує нарративні джерела (№ 242–245). Тут особливо цікавими є записи переказів і споминів земляків про Петра Калнишевського (№ 243, 245) та публікація уривка зі щоденника начальника січових церков Володимира Сокальського про ліквідацію Січі (№ 244). З останнього джерела дізнаємося про те, що “Потемка”, прагнучи схилити січову старшину на свій бік, намагався їх підкупити, розповідаючи “хто яке награждение має получить” (с. 384). Знову переконуємося, що імперські методи здійснення політики лишаються незмінними.

Видання оснащено належним науково-довідковим апаратом (коментарі, список умовних скорочень, іменний, предметно-географічний покажчики) й багатим ілюстративним матеріалом (с. 386–430).

* * *

У реєстрі козаків Коренівського куреня 1756 р. знаходимо запис “Андрѣй Семеновъ”³³. На згадку про цю особу двічі натрапляємо у збірнику документів про Петра Калнишевського, причому один раз як про військового писаря, обраного на початку 1764 р.³⁴

Біографія Андрія Семеновича Терентенка (саме таким було справжнє прізвище козака) стала предметом окремої археографічної публікації, упорядкованої І. Синяком, – “Військовий писар Андрій Семенович Товстик: Збірник документів”³⁵. Знову ж, на власному дослідницькому досвіді переконалися, наскільки складно досліджувати біографію канцелярського службовця: тут важить будь-яка зачіпка – скріпа, підпис, почерк. Коли ж вдається з'ясувати соціальне походження, вік, родинні зв'язки, життєві ситуації, пов'язані з певною особою, – це вже неабиякий успіх.

Публікацію відкриває історична передмова, яка фактично є нарисом біографії головного персонажа (с. 5–20). Дізнаємося, що Андрій Семенович народився 1732 р. в містечку Лохвиця Лубенського полку в сім'ї козака. Він мав молодшого брата Єлисея, який згодом також подався на Січ, та сестру,

³³ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т. 5. – С. 230.

³⁴ Петро Калнишевський та його доба. – С. 76, 197–198.

³⁵ Військовий писар Андрій Семенович Товстик: Збірник документів / Упор. І. Л. Синяк. – К., 2010. – 148 с.

котра вийшла заміж за військового (бунчукового) товариша Максима Яновського – зятя Петра Калнишевського.

Сам же Андрій з'явився на Запорозжжі десь наприкінці 1740-х – на початку 1750-х рр. Ключову роль у кар'єрі старшого з братів Терентенків відіграли його освіченість (і здібності загалом) та тогочасна потреба Коша у таких кадрах. Уже перші опубліковані у збірнику документи (№ 1–2) “застають” Андрія Семеновича на посаді військового канцеляриста, як впливає із засвідчених ним протоколів допиту гайдамак за червень 1754 р. Навесні 1756 р. у складі запорозької депутації він їздив до Петербурга по щорічне жалування (№ 4–11). 1757 р. був позначений черговим підвищенням Товстика – у документах він фігурує вже як “полковий кодацький писарь” (№ 12, 13). Перебуваючи на цій посаді, у березні 1758 р. він як депутат брав участь у роботі Слідчої комісії при Старосамарському ретраншементі (№ 14–16), хоча документи за жовтень того і липень наступного року містять його підпис як військового канцеляриста (№ 18, 21, 22).

Документи № 23–29, 37–40 є прикладом таких джерел, які за “сухими” канцелярськими формулами дозволяють “побачити” живу людину, її характер, поведінку в нестандартних обставинах. Річ у тім, що перебуваючи у жовтні 1759 р. у складі запорозької депутації для вирішення прикордонних поземельних суперечок з Новослобідським полком, Андрій Терентенко був заарештований на дві доби комендантом фортеці Святої Єлизавети Матвієм Муравйовим (с. 59). Останній звинувачував запорозького писаря у висловлюванні “похвальних слів” на свою адресу, що нібито запорожці будуть “дратся” за свої землі (с. 57, 60). Товстик бачив цю ситуацію дещо інакше: “[...] Я устно просил объявить указъ, при томъ прѣдставляя, что гспда депутаты слободскиѣ поѣхали описовать зѣмѣль сами, и буды надъ указное опрѣдѣлѣніѣ слобожанамъ отвѣдуть, а нашѣй стороны о прибавкы землѣ указа нѣ вѣдают, а козаки до пѣрвоучинѣнной гранѣ за своѣ, слобожанѣ ж тожѣ чрѣзь пѣрвую грань внутрьъ сюда за своѣ почитатимуть, то таковому нѣзнанию, чтобѣ мѣжду козаками и слободскими людми сѣсоры і дракы всѣгдашнѣй нѣ чинилось, а чрѣзь тѣ нѣчто інноѣ будѣть слѣдовать, как прѣдставлѣніѣ і затруднѣніѣ командам, и далниѣ клопоти” (с. 62).

Одним конфліктом не обійшлося. Восени 1763 р. Андрій Семенович учинив “поступокъ для чѣсти гѣнѣралской вѣсма дѣрзокъ и нѣстѣрпимъ”, коли у тій же фортеці Святої Єлизавети звинуватив генерала Олексія Мельгунова в неправдивому розслідуванні справ про крадіжку драгуном коня у запорожця (с. 80). Як слушно зауважує упорядник, “така «здатність» Андрія Товстика вступати в конфлікт з вищим російським командуванням свідчить не лише про непростий характер особистості, а й про справжню турботу про запорозьке козацтво, що терпіло утиски з боку російського командування. Відвертість та пряmolінійність майбутнього військового писаря вочевидь були основними рисами його характеру. Товстика не лякали високі генеральські чини опонентів, котрим він міг сказати все те, на що не наважувався жоден військовий старшина. І це, очевидно, козацтвом було гідно оцінено, оскільки на початку наступного 1764 р. його було обрано військовим писарем” (с. 14).

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

З часів військового писарства Андрія Семеновича І. Сinyaк виявив два документи: адресований Товстикові лист військового кантаржія Костянтина Іванова від 31 січня 1764 р. (№ 41) та грамоту Катерини II від 19 квітня 1764 р. щодо обставин не санкціонованих урядом виборів запорозької старшини на початку 1764 р. (№ 42). У листі Петра Калнишевського до Павла Головатого від серпня 1765 р. вже зазначено, що “по извѣстію он, Андрей Семенович, умре” (№ 45), хоча інформація про те, що Андрій Терентенко хворів, спливала ще в 1760 р. (№ 34). Зі смертю Товстика, з одного боку, постала потреба успадкування його власного майна (“яко то при зимовныку скота рогатого, лошады, такъже ружья, фантя и готовых дѣнѣг”) братом Єлисеєм, а з іншого боку, тривала судова тяганина, пов’язана зі спадковими грунтами братів на Гетьманщині (№ 46–63).

Ось така біографічна замальовка постає на основі прочитаних документів. Якщо доля Петра Калнишевського вкладається у типаж “героїчних” – такими, за великим рахунком, є життя і життєписи всіх впливових, знакових людей своєї епохи у сенсі наповненості боротьбою за владу, доленосними рішеннями, знаменитими баталіями, врешті, драматичним кінцем, то доля Андрія Терентенка – це приклад “звичайної” біографії, сповненої подіями значно менших масштабів. А втім, хто знає, як з огляду на здібності, особливості вдачі й родинно-своєцькі зв’язки склалася б доля молодого військового писаря, коли б не його хвороба.

Що стосується археографічного боку видання про Андрія Товстика, то передачу тексту здійснено відповідно до “Методичних рекомендацій по підготовці до видання «Архіву Коша Нової Запорозької Січі»” (упорядник Л. З. Гіськова)³⁶, тобто застосовано спрощений дипломатичний метод. До збірника увійшли 63 документи, головним чином з фонду 51 “Генеральна Військова канцелярія” та фонду 229 “Архів Коша Нової Запорозької Січі” ЦДІАК (с. 22–108). Збірник уміщує належний науково-довідковий апарат: коментарі, іменний і географічний покажчики, списки скорочень і слів під титлом, хронологічний перелік документів (с. 109–145).

* * *

Беручи загалом, рецензовані видання помітно розширюють археографічний доробок українських вчених, накопичений за останні роки, і дозволяють “прочитати” історію Нової Січі у значно виразнішому, особистісному, вимірі. Важливо, що робота з опублікованими джерелами наштовхує на проведення паралелей і ширші узагальнення щодо імперської політики і долі українських козацьких автономій у другій половині XVIII ст. Водночас черговий раз стикаємося із суто археографічною проблематикою – потребою знайти “золоту середину” між прагненням зберегти мовну специфіку джерела і бажанням наблизити його до ширшого читача, пришвидшити введення великих масивів документів до наукового вжитку.

³⁶ Гіськова Л. Методичні рекомендації по підготовці до видання “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”. – К., 1992. – 42 с.